

TERMÉSZETVÉDELEM

TERMÉSZETTUDOMÁNYI TÁRSULAT kiadásában nemrég egy „Budapest élővilága“ címen. Itt azt a szerencsés újítást találjuk az eddigi természetrajzi művekkel szemben, hogy az állatokat és növényeket élőhelyükkel összefüggésben tárgyalja, életközösségeket tár az olvasó elé.

Budapest környékén rendkívül különböző élőhelyeket találunk. A budai hegyek árnyas tölgyeseivel és bükköseivel merő ellentétben állanak a fátlan, meleg lejtők és sziklák. A Duna partjain és kiöntéseiben gazdag vízi és mocsári élővilággal találkozunk. A Dunaszigeteken és a pesti oldalon ősi tölgyek árnyas ligetei közelében száraz futóhomokbuckák fekszenek az Alföld sajátos növény- és állatvilágával. És mindezeknek a helyeknek más- és másféle talajmenti éghajlatviszonyai, más talajviszonyai vannak, ami élesen rányomja bélyegét növényközösségeikre és állattársadalmukra. Mindezeket az életközösségeket ismerteti könyvében Péntes Antal saját megfigyelései alapján. Feltárja azt a roppant változatos világot, amit fővárosunk környékén lépten-nyomon látunk. Az érdekes és ritka növény- és állatfajok hosszú sorát állítja elé. De egyúttal szomorúan állapítja meg, hogy az érdekes fajok és azok élőhelyeinek száma napról-napra fogy a főváros terjeszkedése folytán.

Sajnos, ez a megállapítás nemcsak a főváros szoros környékére, hanem az egész országra áll. A népesedés, az emberi kultúra terjedése és az az elv, hogy minden területet az emberi jólét szolgálatába kell állítani, végveszéllyel fenyegeti az őstermészetet. Az igazi művelt ember felteszi a kérdést: hová vezet ez? Van-e ezen az úton visszatérés? Nincs. Az ember megvédeni tudja a természetet, feltámasztani azonban nem. A kultúra szempontjai is megkívánják tehát a természetvédelmet.

Nem célo, hogy itt a természetvédelem fontosságát hangoztassam. Erről hírlapi cikkek, tudományos értekezések, sőt egész könyvek hosszú sora szól. Nem is kívánok külföldi intézkedésekre, nemzeti parkokra hivatkozni. Elég csak megjegyezni, hogy a természet okatlan csonkítása ellenkezik azzal a kötelességgel, amellyel embertársainkkal szemben tartozunk. Péntes Antal írja a könyvében: „A kirándulót meg kellene tanítani, hogy a vadvirág a maga élőhelyén szép és értékes, leszakítása a természet és embertársaink elleni véték.“ És itt eszembe jut egy külföldi példa. Az angol előkelő társadalom elítéli azt, aki rókára puskával vadászik. Egy fiatal magyar mágnás vőlegénye volt egy lord lányának. Egyszer hazai vadászélményeiről mesélt, többek közt a magyar rókavadászatról. Az angol család még aznap felbontotta az eljegyzést. Angol felfogás szerint a róka nem arra való, hogy egyetlen embernek párperces élvezetet nyújtson, hanem hogy azt falkavadászaton ejtsék el, amikor egy egész társaság élvezi hosszabb időn át a vadászat izgalmát a szabad természetben. A vadászatban nem a pusztítás a cél.

Itt inkább a korszerű természetvédelem feladatairól kívánok szólni és arról, hogy ebben az irányban mi történt idáig hazánkban.

A természetvédelem feladata, hogy megvédjen a természettől szép, érdekes tájakat és olyan területeket, ahol sok érdekes és ritka növény- és állatfaj él együtt] a természet érintetlen állapotában. Az ilyen helyeket védelmi területekké, rezervációkká kell nyilvánítani. Az ilyen helyeken intézményesen meg kell akadályozni az embernek minden olyan működését, amely a térszín megváltoztatását, vagy az eredeti növénytakaró megkárosítását vonná maga után. Így kell biztosítani az ősi életközösségek fennmaradását. Az ilyen területek rendesen olyannak, hogy az éghajlat, a talaj

és a növénytakaró közt teljes egyensúly áll fenn és a növényzet összetétele mindaddig állandó marad, amíg az éghajlat is állandó.

Meg kell azután védeni a kipusztulástól a kihalófélben lévő, ritka, vagy bármi módon veszélyeztetett értékes és érdekes növény- és állatfajokat. Ezeknek az elpusztítása legyen tilos bárhol, ahol előfordulnak. Péntes művében azt is követeli, hogy tiltsák meg mindenütt a természet okatlan és szertelen megcsonkítását. Ez természetesen ne egyszerű rendőri intézkedéssel, hanem inkább a népnevelés útján történjék.

A pusztítás és csonkítás megakadályozásán kívül a természetvédelem egyéb feladatokkal is áll szemben. És erre éppen Budapest környékén látunk szép példákat. A budai hegyek egyes lejtőiről az erdőket nem az ember pusztította ki, azok a természettől fátlanok. Éppen ezeken a száraz, meleg lejtőkön élnek a pannóniai flóra legérdekesebb fajai az ottani sajátosság talajmenti éghajlatban. Ezeknek a területeknek beerdősítése megváltoztatja az ottani talajmenti éghajlatot, azzal együtt azonban kipusztítja onnan éppen a legérdekesebb, ritka növényfajokat. Az is bizonyos azonban, hogy ezek a területek éppen a legnehezebben is erdősíthetők. Itt tehát az erdősítés a korszerű természetvédelemmel ellentétben áll, bármilyen nagy gazdasági érdekek is fűződnek hozzá.

Vannak idegenből származó növény- és állatfajok, sok esetben fák, amelyeknek túlságos térhódítása kiszorítja az őstermészetet. Ilyen sok helyütt az akácfa. Az akác gyorsabban nő és erőteljesebben terjed, mint a mi őshonos erdei fáink. De nincs egyensúlyban a mi éghajlatunkkal és talajunkkal, úgyhogy idővel az akácerdők önmagukban elsatnyulnak. Az akácnak a túlságos térfoglalását tehát szintén meg kell akadályozni, márcsak azért is, mert alatta növényzet nem fejlődik.

A rezervációk annál értékesebbek, illetve annál nagyobb szükség van kijelölésükre és védelmükre, minél közelebb esnek nagyobb emberi településekhez. Tudományos, idegenforgalmi és szociális érdekek fűződnek hozzá. Péntes könyvében a főváros környékén több rezerváció létesítését javasolja, mind a hegyvidéken) mind a síkon. Ezek közt első helyen áll a Sashegy. Ezt kétféleképp kell védeni: meg kell óvni az eredeti, fátlan növénytakarót és meg kell akadályozni az erdősítést. Az egész hegy beültetése a legérdekesebb növényfajok kipusztulását vonná maga után. A Hármashatárhegyen például egymásmelleit találunk érintetlen gyepes helyeket a pannóniai flóra ritkaságainak hatalmas tömegével és ültetett fekete-fenyőerdőket. Az utóbbiak talaján alig látni már egy-két ámyékkedvelő növényt.

A Sashegy egyik legnagyobb érdekessége a csikófark (*Ephedra*), egy növényosztály egyetlen képviselője hazánkban. Néhány évvel ezelőtt egy hírneves külföldi botanikust kalauzoltam Budapesten. Meglátogattuk a nevezetesebb botanikai intézményeket. Elutazásának előestéjén már éppen alkonyodni kezdett, amikor azt a kérdést és kérést intézte hozzám, hogy nem láthatná-e az Ephedrát eredeti termőhelyén. Tízperces autóbuszút és ötperces séta után a város szívéből kiértünk a Sashegy sziklához, ahol a csikófark néhány négyzetméteren nő. Láttam rajta a megilletődést. Egy érdekes ritka növény termőhelye ily közel a világváros központjához! Lassan kigyúltak köröskörül a város fényei és mindketten a halálos veszedelemre gondoltunk, amit a kultúra az őstermészetre jelent.

A természetvédelem fontosságát hazánkban is már régen felismerték s az illetékes körök figyelmét is felhívták rá. Sőt tovább mehetünk: az illetékes körök a természetvédelem intézményes megalapítása előtt is már megértették azt és hoztak is intézkedéseket. Így Nagykőrös város a határához tartozó Pótharaszti-pusztát rezervációnak nyilvánította. Itt találjuk meg az egykori alföldi gyertyánerdők utolsó maradványát, valamint az

alföldi homokbuckák több típusát, a tölgyeseket és lápokat. A földművelésügyi kormány pedig kisajátítás útján megszerzett mintegy 40 hold területet Bátorliget mellett, ott ahol a jégkorszakbeli ereklyenövények egyetlen termőhelye van az Alföldön. Az itteni lápokon találjuk a tőzegepret (*Comarum palustre*) és a szibériai hamuvirágot (*Ligularia sibirica*), amelyek egyébként a magashegység növényei. Ezek és a nyírfaligetek megőriztek egy töredéket egy korábbi, sarkvidéki éghajlat növényzetéből.

A természetvédelmet Magyarországon ma már az 1935. évi IV. törvénycikk és a hozzá fűződő végrehajtási utasítás szabályozza. A törvény alapjául az itt ismertetett elvek szolgáltak. A természetvédelem irányítását az Országos Természetvédelmi Tanács végzi, amely 1939-ben tényleg meg is alakult Kaán Károly elnöke alatt. Működését azonnal megkezdte azzal, hogy az egyes tudományterületek képviselőit felhívta, tegyenek javaslatot a megvédendő területekre, illetve növény- és állatfajokra nézve. A szakkörök javaslatukat kimerítő tanulmányok formájában meg is tették, úgyhogy a Tanács megindíthatta érdemleges működését. Abban az időben tért vissza hazánkhoz a Felvidék egy része és a Kárpátalja, úgyhogy ezeket a területeket is figyelembe lehetett venni.

Az érdekes földtani alakulatok és tájképileg szép helyek legtöbbször összesnek a tudomány szempontjából is megvédendő területekkel. Így például a tatolcai Szentgyörgy-hegy bazaltszikláin van egy ritka páfrány, a cselling (*Notholaena Marantae*) egyedüli termőhelye. A Szádelői völgy, amelyet szépségéért visszatérése után a magyar természetrajongók és turisták ezrei kerestek fel, természettudományilag is egyik legérdekesebb területe hazánknak. Ez az egyetlen hely az országban, ahol öt őshonos fenyőfajt együtt találunk, a lucfenyőt, jegenyefenyőt, erdei fenyőt, veresfenyőt és a tiszafát. Köztük a veresfenyő a Kárpátokban is csak néhány helyen fordul elő. Ezenkívül a völgy a pannóniai és a kárpáti flóra határára esik. A száraz meleg sziklákon még megtaláljuk a közép-dunai dombok legtöbb növényét, így az árvalányhajat is, de ugyanott, vagy a közvetlen közelben alhavasi növények is élnek, mint a havasi gerebesin (*Aster alpinus*), havasi ikravirág (*Arabis alpina*), havasi bérese (*Clematis alpina*) és több más kárpáti növényfaj. A papucskosbor (*Cypripedium Calceolus*) talán seholsem található olyan mennyiségben, mint a Szádelői völgy fenyeveseiben.

A turisztikai és tudományos érdek tehát könnyen összeegyeztethető. A tudományos körök javaslatba hozták a bugaci borókás-nyárfás homokbuckák kijelölését is. Mint ismeretes, ez egyik legnagyobb alföldi idegenforgalmi központunk.

A javaslatok igyekeztek mind az Alföld, mind a domb- és hegyvidéknek úgyszólván minden jellegzetes tájából egy darabot megmenteni. Így az Alföldről a homokbuckákon kívül Ohat mellett egy tölgyerdőt érdekes szikes tisztásokkal, azután az Ócsa és Dabas körül elterjedő turjánokat, azaz ősmocsarakat és láperdőket.

Tudományos szempontból és az ereklyenövények megvédése céljából fontosak az u. n. tőzegmohalápok. Ilyenek csak kis számban fordulnak elő az Alföldet övező középhegységben, nagyobb számban és terjedelemben vannak a Kárpátokban. A legszebbek mindenesetre Erdélyben találhatók. Dunántúl egyik érdekessége az uzsai csarabos (*Callunetum*). Ez egy messze keletre kitolt pontja az Atlanti-óceán környékén nagy kiterjedésű Heide-nek.

Mikor a Kárpátalja visszatért, javaslat történt a Bliznica és Dragobrat hegyek rezervációul való kijelölésére. Ez a terület egész Kárpátalján a leggazdagabb alhavasi és havasi növényzetet mutatja fel. Ez volt akkor az ország egyetlen pontja, ahol a havasi gyopár előfordul. A cseh uralom már jelölt ki több nemzeti parkot és rezervációs területet. Ilyen volt a Szádelői-völgy is. A Máramarosi havasokban a Hoverla déli lejtőjén volt egy rezervációs terület. Itt egy ősi bükkfából és fenyőkből álló, eléggé érintetlen erdő díszlik. Egyes különösen hatalmas fapéldányokat jelző táblákkal is láttak el.

A Máramarosi-havasoknak egy, a közlekedési vonalaktól távoleső helyén van jelenlegi csonkahazánkban egyedüli termőhelye a cirbolyafenyőnek. Ez az állomány jégkorszakbeli kőgörgetegen nőtt és talán azért tudott épen megmaradni, mert ezt a talajt a többi fenyőfa kerüli. A cirbolyafenyő valamikor sokkal elterjedtebb volt a Kárpátokban, jelenleg a Magas Tátrán és az itt említett termőhelyén kívül még csak néhány helyen él Erdélyben. A Kárpátok külső oldalán valamivel gyakoribb és itt a lengyel hatóságok védelem alá is vették. A máramarosi állomány védelmét is tervezték a magyar hatóságok.

Észak-Erdély és a Székelyföld visszatérével a természetvédelem feladatai nagyon kibővültek. A visszatért területen rengeteg tájképileg szép, földalakulás szerint érdekes hely van, az állat- és növényvilág pedig felülmúlja mind érdekességben, mind gazdagságban hazánk többi részének élővilágát. Számptalan havasi bérc, kiterjedt tőzegmohaláp, őserdőrézlet, forrás, barlang, szikla érdemi meg itt a felkarolást. A nagy növénygazdagság ellenére okvetlenül szükséges azoknak a növényeknek védelme, amelyeket vagy mint haszonnövényeket gyűjtenék, vagy csoportba kötve piacra visznek. A gyógyszerészeiben használt sárga tárnics (*Gentiana lutea*) valamikor nagyon gyakori volt a Radnai-havasokon és Székelyföld mészkőhegyein, ma azonban már csak itt-ott találunk egy-egy szálat. Azok, akik Radnaborberekén nyaraltak, elszorult szívvel láthatták hogy a lakosság kosárszámra tépi a havasi gyopárt, bár a csendőrség igyekszik megakadályozni.

Az erdélyi természetvédelem érdekében történő javaslat most van kidolgozás alatt. Intézkedések azonban már itt is történtek. Még a román uralom idején védelembe vették a Nagyvárad melletti Püspök- és Félix-fürdő hévízeiben élő héwlzi tündérrózsát (*Nymphaea thermalis*). Egy őrt állítottak oda, hogy a virágok szedését megakadályozzák. Bár az is tény, hogy a tündérrózsza itt, úgy látszik, rendkívül kedvező viszonyok közt él, mert hihetetlenül szaporodik és így kiveszésétől nem igen kell félnünk. Egy rezervációs területet létesítettek a románok Kolozsvár mellett is, a hírneves Szénafüvön. Az elővölgy egy suvadásos darabját bekerítették és állandó felügyelet alá helyezték. A terület magában foglalja az ú. n. „nagykoporsót”. Itt az Erdélyi-medence pusztai növényei nagyszámban találhatók együtt. A száraz meleg lejtőn az árvalányhaj több faja díszük. A fűből itt is ott is kiemelkedik a tátorján (*Crambe tataria* var. *aspera*) egy-egy gömbalakú kórója. A tátorján egyik alakja valamikor az Alföldön nagyobb elterjedésnek örvendett. Ma Erdélyen kívül hazánkban még a Balaton és Párkány mellett él. Akarattya közelében levő termőhelyén már védelemben részesül, mert a telektulajdonos, a MÁV. a Nemzeti Múzeum felkérésére vaskerítéssel vette körül az állományt. Úgy a nagyvárad hévízi tündérrózsza, mint a Szénafüvön létesített rezerváció a kolozsvári egyetem növényrendszertani intézetének felügyelete alá tartozik és így szakszerű védelme biztosítva van.

A mai Magyarország legmagasabb hegylánc a Radnai-havasok. Ezek nemcsak természeti szépségüknél fogva, hanem növény és állatvilágukra nézve is első helyet foglalnak el hazánkban. Több növény- és rovarfej egyedüli lelőhelye itt van. A *Ligularia glauca* és a *Saussurea Porcii* növényfajok csak a Korongyison élnek (utóbbit ugyan nemrég a Csarnahorán is felfedezték), a *Silene nivalis* pedig a hegylánc több hegyén. A Horthy-csúcson egy obszervatórium felállítását is tervezik, amivel kapcsolatban minden tudományszak részére lehetővé tennék a magashegységi viszonyok tanulmányozását. Ezzel együtt lehetne itt a rezerváció kérdését is megoldani.

Rendkívül fontos a Székelyföld tőzegmohalápjainak a megvédése. Itt sok jégkorszakból fennmaradt növényfaj él más érdekességekkel együtt. Ilyenek a rovarfogó növények, melyek közül a hinárszerű *aldrovanda* egyedüli biztos termőhelye a Rétyi Nyíren van Magyarországon. A gyergyói lápokon

csak az idén fedezték fel a törpe kecskerágót (*Evonymus nana*), amely eddig hazánkban ismeretlen volt. Ez a növény is emeli az ereklyenövények számát a székelyföldi lápokban.

Nemcsak tájképileg páratlanok, hanem botanikailag is a legérdekesebb és leggazdagabb vidékek közé tartoznak a székelyföldi szirti mészkőhegyek és szakadékok: így a Békás-szoros, a Nagybagyos, öcsém teteje stb. De ezenkívül is még számtalan hely van Erdélyben, amely megérdemli és megköveteli a természetvédelmet.

A természetvédelemnek eszerint nagy és változatos tere van Magyarországon. A természetvédelmi törvény lehetővé is teszi, hogy a természetbarátok és a természetbúvárok terveit ne csak írásban lássanak napvilágot, hanem, hogy azokat tettek is kövessék. De éppen a hathatós intézkedések nagy és sokszor nehezen elhárítható nehézségekbe ütköznek. A természetvédelemmel szemben sokszor más érdekek emelkednek, köztük elsősorban gazdasági érdekek. Egy területnek a lezárása, vagy más védelemben való részesítése mindig csökkenti, vagy teljesen megszünteti annak a területnek gazdasági kiaknázását. Így, ha a terület magántulajdon, akkor a tulajdonosokra rendkívül nagy terhet ró. Ha meg az állam, vagy más közület a törvény alapján a területet kisajátítja, akkor a vételár és a további teendők költsége a közületet terhelik. A rezerváció gazdaságilag sohasem használható ki teljesen. Az eredeti növénytakarót meg kell hagyni a maga érintetlenségében. Ez erdő esetében a rendszerint hosszú időre előre kidolgozott üzemtervet változtatja meg, legelőterület kijelölése pedig a legeltetés megszüntetésével rég szerzett jogokat sért. Mindkettő sokszor a lakosság megélhetését és keresetét veszélyezteti. Ilyenkor az államnak másképen kell gondoskodnia alakosságról. Kopár területek mentesítése a beültetés alól, a terület értékesítését akadályozza meg és így későbbi jövedelmezését csökkenti.

A természetvédelmi intézkedések tehát nagyon sok esetben közjogi és gazdaságpolitikai kérdésekkel kapcsolatosak. A korszerű természetvédelem rendkívül sok megfontolást és körültekintést igényel. Csak akkor oldható meg a maga egészében, ha minden érdekelt fél felfogja annak fontosságát és a kultúrának olyan magas fokán áll, hogy érte áldozatot is képes hozni.

BÁRÓ ANDREÁNSZKY GÁBOR